

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ГАРАНТІЇ ДІЯЛЬНОСТІ НОТАРІАТУ ПІД ЧАС НАДАННЯ КВАЛІФІКОВАНОЇ ЮРИДИЧНОЇ ДОПОМОГИ

У статті розглянуто організаційні гарантії діяльності нотаріату під час надання кваліфікованої юридичної допомоги. На підставі опрацювання наявних у наукових джерелах підходів до розуміння організаційних гарантій сформульовано дефініцію поняття «організаційні гарантії діяльності нотаріату». Проаналізовано такі складові частини організаційних гарантій діяльності нотаріату, як статус нотаріуса у складі інституту нотаріату, засади організації і діяльності органів професійного самоврядування нотаріусів, а також інститут контролю за дотриманням законності під час надання нотаріусами кваліфікованої юридичної допомоги. Охарактеризовано сутність вимоги обов'язковості членства нотаріусів у нотаріальній палаті як умови заняття професією нотаріуса.

Ключові слова: *нотаріат, гарантії, організаційні гарантії, організаційні гарантії діяльності нотаріату, орган професійного самоврядування нотаріусів.*

В статье рассмотрено организационные гарантии деятельности нотариата при оказании квалифицированной юридической помощи. На основании обработки имеющихся в научных источниках подходов к пониманию организационных гарантий сформулировано дефиницию понятия «организационные гарантии деятельности нотариата». Проанализированы такие составляющие организационных гарантий деятельности нотариата, как статус нотариуса в составе института нотариата, основы организации и деятельности органов профессионального самоуправления нотариусов, а также институт контроля за соблюдением законности при предоставлении нотариусами квалифицированной юридической помощи. Охарактеризовано сущность требования обязательности членства нотариусов в нотариальной палате как условия занятия профессией нотариуса.

Ключевые слова: *нотариат, гарантии, организационные гарантии, организационные гарантии деятельности нотариата, орган профессионального самоуправления нотариусов.*

In the article the author considers the organizational guarantees of the activities of the notary when providing qualified legal assistance. On the basis of working out of available scientific sources of approaches to the understanding of organizational guarantees, the definition of the concept "organizational guarantees of the activities of the notary" is formulated. The following components of the organizational guarantees of the notary's activity as a notary's status in the structure of the notary's institution, the principles of organization and activity of the notary public's professional self-government bodies, as well as the institution of control over compliance with the provision of qualified legal assistance by notaries are analyzed. The essence of the requirement of mandatory membership of notaries in the notary's office as the conditions of occupation by a notary's profession is characterized.

Key words: *notary, guarantees, organizational guarantees, organizational guarantees of the notary's activity, bodies of professional self notaries.*

Постановка завдання. Охорона прав і законних інтересів особи є одним із основних завдань правової та соціальної держави. Забезпечення законності, прав і свобод особи належить до функцій правоохоронних і державних органів. Серед них важливе місце займає нотаріат.

© ЧИЖМАРЬ К.І. – доктор юридичних наук, директор (Інститут права та післядипломної освіти Міністерства юстиції України)

Роль нотаріату в реалізації охорони й захисту майнових, сімейних, спадкових прав посилюється в умовах існування різних форм власності, багатоукладної економіки, розширення кола учасників цивільного обігу. Нині нотаріат займає одне з важливих місць серед юрисдикційних органів, які здійснюють охорону й захист прав і законних інтересів особи. Ефективність діяльності нотаріату в цій сфері дає можливість громадянам заощадити час і захистити свої права й інтереси, оминаючи довготривалу судову процедуру, шляхом договірного врегулювання правовідносин. Нотаріальні дії мають забезпечувати охорону й захист прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, пов'язаних із їх діяльністю, стосуються їх майнових прав і гарантують подальшу реалізацію цих прав [1, с. 114].

Система ознак нотаріальної діяльності з надання кваліфікованої юридичної допомоги включає в себе ознаки гарантованості отримання останньої та забезпечення дотримання прав і свобод людини та громадянина під час її здійснення. Ці дві найважливіші риси в поєднанні із загальним правоохоронним характером нотаріальної діяльності зумовлюють необхідність теоретичної розробки поняття організаційних гарантій під час надання нотаріатом кваліфікованої юридичної допомоги та практичного втілення їх у правову дійсність, що й становить мету цієї статті, для успішного досягнення якої передбачається вирішити такі завдання: 1) на підставі опрацювання наявних у наукових джерелах підходів до розуміння організаційних гарантій сформулювати дефініцію поняття організаційних гарантій діяльності нотаріату; 2) розглянути такі складові частини організаційних гарантій діяльності нотаріату, як статус нотаріуса у складі інституту нотаріату, засади організації і діяльності органів професійного самоврядування нотаріусів, а також інститут контролю за дотриманням законності під час надання нотаріусами кваліфікованої юридичної допомоги; 3) дослідити природу вимоги обов'язковості членства нотаріусів у нотаріальній палаті як умови заняття професією нотаріуса.

Аналіз окремих аспектів організаційних гарантій діяльності нотаріату здійснювався у працях таких вітчизняних учених, як О.М. Гончаренко, М.М. Дякович, Т.М. Заворотченко, А.М. Колодій, В.Й. Пашинський, В.Ф. Погорілко, Ж.М. Пустовіт, П.М. Рабінович, О.Ф. Скакун та ін.

Результати дослідження. В юридичній науковій літературі під організаційними гарантіями розуміється систематична організаторська діяльність держави та всіх її органів, посадових осіб, громадських організацій, спрямована на створення сприятливих умов для реального користування громадянами своїми правами і свободами. До таких гарантій належить наявність чіткої системи взаємозв'язку людина – держава, що проявляється в налагодженому механізмі перевірки скарг громадян і швидкого реагування на них [2, с. 43].

Існують різні погляди на видову належність організаційних гарантій. Так, одні дослідники вважають, що організаційні гарантії є різновидом спеціальних (юридичних), інші стверджують, що організаційні гарантії не можна відносити до юридичних гарантій і відводять їм проміжне місце між соціальними та юридичними гарантіями. Незважаючи на різницю в наведених міркуваннях, спільним для них є те, що організаційні гарантії розглядаються у взаємозв'язку з юридичними. Саме тому логічним є висновок, що відокремлювати юридичні й організаційні гарантії недоречно.

У низці зарубіжних країн організаційно-правові гарантії мають перевагу над нормативно-правовими. Наприклад, Конституції Федеративної Республіки Німеччина, Швейцарії та Сполучених Штатів Америки не містять такого широкого переліку гарантій конституційних прав і свобод і не відповідають такому ступеню сучасних міжнародно-правових стандартів, як Основний Закон України. Натомість правовий і демократичний характер цих держав підтверджуються завдяки організаційним гарантіям прав і свобод людини.

Відповідно до позиції П.М. Рабіновича та М.І. Хавронюка, організаційно-правові гарантії – це суспільно-політичні інституції, закріплені в нормативно-правових актах, на які покладаються відповідні функції та повноваження щодо організації та здійснення юридичного забезпечення реалізації, охорони і захисту прав та свобод людини і громадянина [3, с. 60]. Звідси випливає, що вчені під організаційно-правовими гарантіями розуміють суспільно-політичні інституції, закріплені в нормативно-правових актах. Водночас із такою позицією не можна погодитися повністю, зокрема незрозумілим є поняття суспільно-політичної інституції. Крім того, досить суперечливою є теза про закріплення в нормативно-правових актах цих інституцій і покладання на них відповідних функцій, оскільки не визначено, ким ці функції покладаються. Вважаємо, що це визначення організаційно-правових гарантій потребує уточнення, особливо щодо ролі держави у процесі цього гарантування.

В.Й. Пашинський під організаційно-правовими гарантіями пропонує розуміти систематичну організаторську діяльність держави та всіх її органів, а також органів місцевого

самоврядування, їх посадових осіб, громадських організацій і політичних партій, засобів масової інформації, спрямовану на забезпечення реалізації, охорони та захисту прав [4, с. 171]. Привертає до себе увагу позиція Т.М. Заворотченко про те, що організаційно-правові гарантії – це система органів і організацій держави, місцевого самоврядування, посадових осіб, громадських організацій і політичних партій, засобів масової інформації, а також міжнародних правозахисних організацій у сфері правотворчості і правозастосування та їх діяльність, спрямована на створення сприятливих умов для реального користування суб'єктами своїми правами, свободами та виконання обов'язків [2, с. 167].

У свою чергу, організаційні гарантії конституційних прав і свобод під час надання нотаріатом кваліфікованої юридичної допомоги є принципами та правилами побудови внутрішньої структури інституту нотаріату, що забезпечують найбільш ефективне надання нотаріусами кваліфікованої юридичної допомоги, заснованої на принципах верховенства права, дотримання, забезпечення і захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина.

На наше переконання, до основних організаційних гарантій діяльності нотаріату під час надання кваліфікованої юридичної допомоги необхідно віднести: порядок запровадження та ліквідації посади нотаріуса; правила наділення нотаріуса повноваженнями та ліквідації посади нотаріуса; статус нотаріуса у складі інституту нотаріату; засади організації і діяльності органів професійного самоврядування нотаріусів; інститут контролю за дотриманням законності під час надання нотаріусами кваліфікованої юридичної допомоги; місце та роль інституту нотаріату в системі правоохоронних органів. Ядром організаційних гарантій є статус нотаріуса, тобто сукупність його прав та обов'язків, становище у складі інституту нотаріату в якості суб'єкта здійснення нотаріальної діяльності. Як слушно з цього приводу зазначає С.М. Маляренко, становище нотаріуса у правовій системі України специфічне, зокрема особливими є його відповідальність і порядок притягнення до неї [5, с. 310].

Згідно з чинним законодавством про нотаріат, вчинення нотаріальних дій в Україні покладается на нотаріусів, які працюють у державних нотаріальних конторах, державних нотаріальних архівах (державні нотаріуси) або займаються приватною нотаріальною діяльністю (приватні нотаріуси) (ч. 2 ст. 1 Закону України «Про нотаріат» від 02 вересня 1993 р. [6]). Таким чином, інститут вітчизняного нотаріату має складну структуру, включаючи дві категорії нотаріусів, у правовому статусі представників яких є як спільні, так і відмінні риси. Слід зазначити, що статус нотаріуса – працівника державної нотаріальної контори – не забезпечує йому гарантії незалежності та неупередженості у здійсненні професійної діяльності, наприклад, у разі звернення до нього по вчинення нотаріальної дії представників державних органів, установ і організацій. Нині державний нотаріат не має жодної переваги перед приватним нотаріатом, організованим на принципах латинського нотаріату. Рівність прав та обов'язків державних і приватних нотаріусів доповнено законодавчим закріпленням повністю ідентичної їх компетенції щодо вчинення нотаріальних дій, тобто нотаріуси, які займаються приватною практикою, мають і право ведення спадкових справ.

Нотаріат, організаційно представлений сукупністю нотаріусів, які займаються приватною практикою, гарантує більш високий ступінь охорони та захисту конституційних прав і свобод особи порівняно з нотаріусами, які працюють у державних нотаріальних конторах. Причиною цього, насамперед, є інститут повної майнової відповідальності нотаріуса, який займається приватною практикою, за свої дії. Крім того, стягування плати за тарифами за вчинення нотаріальних дій і залишення отриманих грошових коштів у розпорядженні приватного нотаріуса є економічним стимулом щодо підвищення кількості прийнятих громадян і юридичних осіб, а, отже, і збільшення числа актів щодо охорони та захисту прав і законних інтересів.

Світова практика доводить безперспективність існування нотаріату у вигляді інституту, що включає дві категорії нотаріусів. Вступ вітчизняного нотаріату в 2013 р. до Міжнародного союзу латинського нотаріату, який об'єднує нотаріати найбільш розвинених країн романо-германської правової сім'ї, не лише підтверджує відповідність вітчизняного нотаріату в цілому принципам організації латинського нотаріату, а й покладає на нього обов'язок відповідати цим принципам повною мірою, перейшовши в найближчій перспективі на єдину організаційну основу у вигляді сукупності нотаріусів, які займаються приватною практикою під власну майнову відповідальність.

Організаційна структура нотаріату у вигляді нотаріату латинського типу дає ще одну важливу перевагу перед державним нотаріатом у гарантованості конституційних прав і свобод особи під час надання кваліфікованої юридичної допомоги. Мова йде про інститут контролю за дотриманням законності під час здійснення нотаріальної діяльності [7, с. 45]. Вільний латинський

нотаріат, будучи інститутом громадянського суспільства, що захищає права і законні інтереси громадян і юридичних осіб, повинен володіти організаційною структурою, яка відповідає його правовій природі та призначенню. Відповідно до принципів вільного нотаріату латинського типу, нотаріус обов'язково повинен бути членом колегіального органу, створюваного на корпоративних засадах – нотаріальної палати [8, с. 23]. Таким чином, спеціальні колегіальні органи об'єднують за професійною ознакою осіб, які здійснюють нотаріальну діяльність. В Україні таким органом є Нотаріальна палата України (далі – НПУ).

З метою реалізації Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат» щодо державного регулювання нотаріальної діяльності», прийнятого Верховною Радою України 06 вересня 2012 р., рішенням Першого установчого З'їзду нотаріусів України від 29 березня 2013 р. було створено НПУ. Остання є недержавною неприбутковою професійною організацією, яка об'єднує всіх нотаріусів України на засадах обов'язкового членства відповідно до ст. 16 Закону України «Про нотаріат». НПУ в своїй діяльності керується Конституцією України, Законом України «Про нотаріат», іншими законодавчими актами та Статутом НПУ, який є установчим документом. Метою діяльності НПУ є об'єднання на професійній основі зусиль нотаріусів для виконання покладених на них Законом України «Про нотаріат» обов'язків і забезпечення їхніх прав, представництво професійних інтересів нотаріусів у державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях, втілення та застосування фундаментальних принципів системи нотаріату латинського типу, а також принципів нотаріальної етики, положень латинського нотаріату, захист професійних інтересів і соціальних прав нотаріусів, сприяння підвищенню професійного рівня нотаріусів та надання їм методичної допомоги, захист інтересів фізичних і юридичних осіб у разі заподіяння їм шкоди внаслідок незаконних дій або недбалості нотаріуса.

19 квітня 2013 р. НПУ була зареєстрована відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» від 15 травня 2003 р. Згідно із п. 3.2. Статуту НПУ, з моменту державної реєстрації НПУ її членами стають усі нотаріуси, які працюють у державних нотаріальних конторах, державних нотаріальних архівах або здійснюють приватну нотаріальну діяльність. Згода нотаріуса на набуття членства НПУ не потребується. Членами НПУ можуть бути особи, які мають свідоцтво про право на зайняття нотаріальною діяльністю, але не здійснюють нотаріальну діяльність [10, с. 6]. Члени НПУ мають право: брати участь у роботі органів професійного самоврядування нотаріусів відповідно до Статуту НПУ; обирати та бути обраними до органів НПУ в порядку, передбаченому Статутом НПУ; брати участь у роботі будь-якого органу НПУ із правом дорадчого голосу; звертатися до будь-якого органу НПУ із запитом про його діяльність та одержувати інформацію; на захист своїх професійних і соціальних прав; вносити пропозиції щодо вдосконалення діяльності НПУ; одержувати методичну, інформаційну та організаційну допомогу; ознайомлюватися з протоколами засідань Ради НПУ, протоколами З'їзду нотаріусів України, протоколами комісій та будь-яких робочих груп, які створюються Радою НПУ або З'їздом нотаріусів України, отримувати будь-яку іншу інформацію і документи про діяльність НПУ; проводити спільні зустрічі, методичні консультації, інші заходи з обміну досвідом із метою формування єдиної нотаріальної практики; оскаржити в установленому порядку будь-які рішення органів НПУ; припинити членство в НПУ з підстав, передбачених Статутом НПУ.

У той же час члени НПУ зобов'язані: 1) дотримуватися вимог Статуту НПУ, правил професійної етики, виконувати рішення органів професійного самоврядування нотаріусів; 2) своєчасно сплачувати членські внески на забезпечення реалізації професійного самоврядування нотаріусів у порядку та розмірі, встановлених З'їздом нотаріусів України та Статутом НПУ; 3) брати участь у реалізації завдань професійного самоврядування нотаріусів; 4) брати участь у загальних зборах Відділень НПУ; 5) виконувати інші обов'язки, передбачені Законом України «Про нотаріат» і Статутом НПУ [9, с. 7–8].

Водночас, серед практикуючих нотаріусів і дослідників у сфері нотаріальної діяльності дискусійним залишається питання щодо обов'язковості членства в нотаріальній палаті. На нашу думку, з огляду на публічне призначення нотаріальної палати, для її організації неприйнятний принцип добровільності, характерний для членства в інших об'єднаннях, які створюються виключно на основі спільності інтересів. Обов'язковість членства нотаріусів, які займаються приватною практикою, в нотаріальній палаті як умова заняття цією професією не стосується ані конституційного принципу рівності, ані конституційного права на свободу об'єднання та вільного вибору роду діяльності і професії, оскільки держава має право встановлювати для всіх громадян,

які бажають здійснювати публічну діяльність, обов'язкові умови призначення на посаду та перебування на ній. Це виправдано, коли така діяльність здійснюється від імені держави, що якраз має місце під час вчинення нотаріальних дій.

Обов'язковість членства нотаріусів, які займаються приватною практикою, в нотаріальній палаті як умови заняття професією нотаріуса не лише впливає з визнання публічної природи нотаріату, а й підтверджується вивченням практики створення й функціонування нотаріальних палат у країнах-членах Міжнародного союзу латинського нотаріату, нотаріуси яких в обов'язковому порядку є членами нотаріальних палат. Жоден нотаріус не має права займатися нотаріальною діяльністю, якщо він не вступить попередньо до нотаріальної палати, інакше всі дії, вчинені ним до вступу в палату, визнаються такими, що не мають юридичної сили. Так, на переконання Президента Національної Ради нотаріату Італії, членство в будь-якій професійній колегії аж ніяк не означає примус до вступу в об'єднання громадян. Воно передбачає здійснення контролю за виконанням професійних обов'язків із боку самих представників цієї професії в інтересах суспільства та держави. Нотаріальні палати за своєю сутністю не є добровільними об'єднаннями, оскільки через них нотаріуси зобов'язані здійснювати контроль за професійною діяльністю своїх колег, що гарантується контролем з боку Міністерства юстиції та судових органів. Протиставлення свободи об'єднання вимогою обов'язкового членства нотаріусів у колегіальних органах (палатах) Президент Національної Ради нотаріату Італії вважає надуманою проблемою. Питання має формулюватися інакше: чи може взагалі нотаріус здійснювати свою діяльність безконтрольно? Відповідь очевидна: нотаріус сам по собі є своєрідним органом контролю за законністю договорів і вже в силу цього він жодним чином не може ухилитися від передбаченого законом контролю за своєю діяльністю. Такий контроль може здійснюватися лише за умови обов'язкового членства нотаріуса в палаті, яка діє відповідно до вимог закону та професійної етики [10, с. 68].

Таким чином, контроль за професійною діяльністю нотаріусів необхідний і найбільш ефективно його можуть здійснювати безпосередньо самі нотаріуси, оскільки вони, з одного боку, найкраще обізнані з особливостями власної професії, а з іншого – найбільш зацікавлені в тому, щоб ця професійна діяльність здійснювалася в найсуворішій відповідності до вимог закону.

Органи професійного самоврядування нотаріусів є найбільш дієвим механізмом здійснення контролю за законністю надання кваліфікованої юридичної допомоги нотаріусами. Пов'язано це і з тим, що нотаріальні палати мають повноваження не лише з контролю над нотаріусами стосовно дотримання ними вимог законності. Органи нотаріального самоврядування в силу свого професійного призначення мають право здійснювати контроль і за дотриманням законності дій і рішень, прийнятих щодо нотаріусів та органів професійного самоврядування останніх. Тобто контроль також здійснюється над державним органом або посадовою особою, які винесли нормативний або індивідуальний правовий акт, що порушує права та інтереси нотаріусів. Орган професійного самоврядування створюється саме з метою відстоювання інтересів нотаріусів. Нотаріуси, які працюють у державних нотаріальних конторах, позбавлені такої підтримки. Ефективна система контролю вільного латинського нотаріату передбачає й можливість контролю нотаріусів за діяльністю органу професійного самоврядування. Перебуваючи у складі нотаріальної палати, приватний нотаріус не зливається з нею, а зберігає незалежність від колективної думки органу професійного самоврядування, чому сприяють такі права нотаріуса як члена нотаріальної палати: одержувати методичну, інформаційну та організаційну допомогу; захищати свої професійні, соціальні права та законні інтереси; вносити пропозиції щодо вдосконалення діяльності НПУ, Відділень НПУ та будь-якого з їх органів; оскаржувати рішення органів НПУ та органів Відділень НПУ. Водночас державний нотаріат випадає із системи взаємного контролю «нотаріус – орган професійного самоврядування нотаріусів».

Висновки. Отже, на підставі розглянутого вище можна зробити такі висновки:

1. Організаційні гарантії нотаріальної діяльності необхідно розглядати в тісному взаємозв'язку з юридичними гарантіями. Організаційні гарантії діяльності нотаріату під час надання кваліфікованої юридичної допомоги – це принципи та правила побудови внутрішньої структури інституту нотаріату, що забезпечують найбільш ефективне надання нотаріусами кваліфікованої юридичної допомоги, заснованої на принципах верховенства права, дотримання, забезпечення і захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина.

2. До основних організаційних гарантій діяльності нотаріату під час надання кваліфікованої юридичної допомоги належать: 1) порядок запровадження та ліквідації посади нотаріуса; 2) правила наділення нотаріуса повноваженнями та ліквідації посади нотаріуса; 3) статус нотаріуса у складі інституту нотаріату; 4) засади організації і діяльності органів професійного

самоврядування нотаріусів; 5) інститут контролю за дотриманням законності під час надання нотаріусами кваліфікованої юридичної допомоги; 6) місце та роль інституту нотаріату в системі правоохоронних органів.

3. Органи професійного самоврядування нотаріусів представляють їх інтереси в державних та інших органах, захищають соціальні та професійні права нотаріусів, здійснюють методичну роботу, можуть створювати спеціальні фонди і діють відповідно до своїх статутів. Питання самоврядування, делегування професійній організації частини владних повноважень у сфері нотаріату, питання контролю, дисциплінарних санкцій, фінансової діяльності паралельно з контролем Міністерства юстиції за веденням кадрових реєстрів (квотування) та інші важливі питання неможливо реалізувати у разі існування декількох нотаріальних об'єднань і за умови необов'язкового членства. З огляду на це, контроль за законністю надання нотаріатом кваліфікованої юридичної допомоги є необхідною умовою реальності охорони та захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина. Дієві ж організаційні гарантії здійснення ефективного контролю можливі виключно в межах нотаріату латинського типу, що підтверджує необхідність реформування вітчизняного нотаріату у напрямку конструювання нотаріату латинського типу.

Список використаних джерел:

1. Дякович М. Нотаріат як інститут охорони і захисту прав та інтересів осіб. Право України. 2016. № 6. С. 114–119.
2. Заворотченко Т.М. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. К., 2002. 220 с.
3. Рабінович П.М., Хавронюк М.І. Права людини і громадянина: навч. посіб. К.: Атіка, 2004. 464 с.
4. Пашинський В.Й. Конституційно-правовий статус військовослужбовців в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. К., 2007. 201 с.
5. Маляренко С. Окремі питання зупинення нотаріальної діяльності приватного нотаріуса в Україні. Право України. 2013. № 5. С. 310–321.
6. Закон України «Про нотаріат» від 02 вересня 1993 р. № 3425-XII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3425-12>.
7. Дякович М.М. Нотаріальне право України: навч. посіб. К.: ЦУЛ, 2009. 686 с.
8. Новопашина У. Нотариус в роли посредника. Бизнес-Адвокат. 2000. № 12. С. 22–24.
9. Статут Нотаріальної палати України. Нова редакція (Код ЄДРПОУ 38684025), затверджений З'їздом нотаріусів України від 23 вересня 2016 р., протокол № 4. К., 2016. 27 с. URL: http://npu.in.ua/uploads/files/global/documents/statut_npu_vid_230916.pdf
10. Бугрей А.Я., Тарбагаева Е.Б. Некоторые аспекты контроля над нотариатом и нотариальной деятельностью. Нотариус. 2000. № 5. С. 66–69.